Osmanlı Arşivinde Merdiven Yöntemi İle Yazılmış Muhasebe Defter ve Raporları(*)

Prof. Dr. Yıldız Özerhan
Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Erkan
İstanbul Üniversitesi

Burcu Nazlıoğlu
Gazi Üniversitesi

Ö z e t

İstanbul'da Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 100 milyonun üzerinde belge vardır. Bu belgelerin 50 milyona yakını muhasebe ile ilgilidir. Bu muhasebe belgeleri dört grupta topaklanabilmektedir. Bunlardan ilki, devletin günlük muhasebe kayıtlarının yürütüldüğü muhasebe sisteminin defter ve belgeleridir, bunlar günlük defter, bilgi aktarma belgesi ve büyük defter hesabı niteliği taşıyan yardımcı defterlerdir. İkinci grup belgeyi, muhasebe raporları oluşturmaktadır. Bunlar olağan raporlar ve özel raporlar olarak ikiye ayrılmaktadır. İlk grubu oluşturan raporlar, devlet muhasebe düzeninin aylık ve yıllık verilerinin ortaya konulması amacı ile hazırlanan raporlardan oluşur, yıllık gelir ve giderin ana başlıkları itibarı ile sıralandığı yıllık kesin hesap raporu gibi. Özel raporlar ise, tahsilâtta gecikme, yolsuzluk incelemesi, ihbar üzerine yapılan denetme raporları gibi özel amaçlı raporlardır.

(*) *Bu bildiri, 19-22 Haziran 2013 tarihlerinde İstanbul'da organize edilen III. Balkanlar ve Ortadoğu Ülkeleri Muhasebe ve Muhasebe Tarihi Konferansı'nda İngilizce olarak sunulmuştur.**

Sözü edilen günlük muhasebe sisteminde olsun, raporlarda olsun, tüm kayıtlarda merdiven yöntemi denilen, devlet muhasebe yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem kullanılırken çoğunlukla siyakat yazı ve rakamlarından yararlanıldığını da belirtmek uygun olacaktır. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde merdiven yönteminin kullanıldığı bir de vakıf muhasebesi örneklerinin bulunduğunu da ortaya koymak gerekir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki muhasebe belgeleri, sadece Türk muhasebe düşüncesini değil, beş yüz yıl boyunca Ortadoğu muhasebe kültürünü de ortaya koyacak öneme sahiptir. Ve dünyanın en büyük muhasebe tarihi arşivlerinden birisidir.

Anahtar sözcükler: Osmanlı Arşivi, muhasebe düzeni, merdiven yöntemi.
Jel Sınıflandırması: M40, M41

Abstract (Ledgers And Reports Written By Stairs Method in Ottoman Archives

More than 100 million documents exist in Prime Ministry Ottoman Archive in Istanbul. Approximately 50 million of these documents are related to accounting. Mentioned accounting documents can be classified in four groups. First of these are, books and documents of accounting system by which the daily accounting records of government are enforced, and these are day book, conveying information document and ledgers attributed book of final entry. Accounting reports composes the second group documents. These are classified into the groups of regular reports and special reports. Reports mentioned in the first group consists of reports prepared with the aim of demonstrating the government accounting order's monthly and annual data, such as annual definite account report in which annual income and expenditure are listed in consideration of main headings. Special reports are special-purpose reports such as lag in collection, investigation of corruption and auditing reports arranged on the notice of.

In all records, both in mentioned daily accounting system, and reports, government accounting method which is called stairs method is used. It will

be appropriate to denote that, while the method is using, siyaqat writings and numerals are commonly used. It is needed to demonstrate that in Prime Ministry Ottoman Archive, there are also examples of foundation accounting in which stairs method is used.

The accounting documents in Prime Ministry Ottoman Archive is important for demonstrating not only Turkish accounting thought, but also Middle East accouting culture of five century, and is one of the biggest accounting history archives of the world.

Key words: Ottoman Archive, Accounting Order, Stairs Method.
Jel Classification: M40, M41

1. G i r i ş

İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Osmanlı Devleti'ne ait henüz 60 milyonu tasnif edilmiş, toplam 110 milyon belgenin bulunduğu, Türkiye'nin en büyük, dünyanın sayılı arşivlerinden birisidir. Bu arşivdeki belgelerin yaklaşık 45 milyonu muhasebe belgelerinden oluşmaktadır. Bu sayılar, sözü edilen arşivin, muhtemelen dünyanın en büyük muhasebe arşivi olduğunu gösterir. Osmanlı'nın belgeleri, zamanın geçmişliğini göz önünde tutmadan, yüzlerce yıl saklama alışkanlığı, dünyaya paha biçilmez bir tarih belgesi hazinesi armağan etmiştir.

Osmanlı Arşivi'ndeki muhasebe belgelerinin türlerinin açıklanmasına geçmeden Merdiven Yöntemi ile ilgili bilgi vermek gereği vardır. Merdiven Yöntemi, bir devlet muhasebe yöntemidir. Abbasiler'de (770-1258) doğmuştur. Bir Moğol Hanı olan Hulagu'nun, Bağdat'ı 1258 yılında zaptederek, Abbasi devletine son verdiği bilinmektedir. Hulagu Han, Abbasiler'den bu yöntemi alarak, bugünkü İran'da kurulan İlhanlı Devleti'ne (1256-1353), yöntemi bilen uzmanlar ile birlikte getirmiş ve yöntem, devlet muhasebesinde kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti (1299-1922) başlangıçta, batıya yönelebilmek için doğu sınırındaki İlhanlılar'a vergi ödemişler ve bu mali ilişkiler sırasında yöntemi öğrenmişlerdir. Ve bu yöntemi, devlet muhasebesinde değişen ihtiyaçlara göre geliştirerek, çift yanlı kayıt yöntemine geçtikleri 1879

yılına kadar kullanmışlardır (O.Güvemli- B. Güvemli, 2007). Yani yöntem, Ortadoğu'da 1100 yıl boyunca, devlet muhasebesinde kullanılmıştır.

Açıklanması gereken ikinci bir husus da siyakat yazısıdır. Merdiven yöntemi, devlet muhasebesinde siyakat yazısı ve rakamları ile uygulanmıştır. Siyakat yazısı, Arapça'da, Farsça'da ve Osmanlıca'da vardır. Noktasız yazıdır. İki amacı olduğu bilinmektedir. İlki yazılanların okunmamasını temin etmesidir. Bu özelliği nedeni ile Osmanlı, dış ilişki yazılarında da siyakat yazısını kullanmıştır. İkinci özelliği ise, muhasebede az yere çok yazı yazılmasını sağlamasıdır. Bir harfin üzerindeki noktanın, üst satırdaki harfin altındaki nokta ile karışmasını önleyici bir nitelik taşımaktadır (O. Güvemli, M. Erkan, O. Aydemir, C. Elitaş 2008, Sayfa 78).

Yukardaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere, Osmanlı'da devlet muhasebesinde merdiven yöntemi, sıklıkla siyakat yazı ve rakamları ile kullanılmaktadır. Bu arada belirtmek gerekmektedir ki, merdiven yönteminin özel kesim muhasebesinde kullanılma şansı fazla olmamıştır. Çünkü, genellikle Ortadoğu ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı'da da iktisadi yaşamda devletçilik anlayışı hakimdir ve özel kesim esnaf düzeyinde kalmıştır ve gelişmiş muhasebe ihtiyacını duymamıştır. Böyle bir ortamda İşletmecilik anlayışı çerçevesinde gelişmiş bir muhasebe ortaya çıkmadığı için, merdiven yönteminin kullanımı da devlet muhasebesi ile sınırlı kalmıştır.

Şimdi Osmanlı Arşivi'nde merdiven yöntemi ile tutulmuş muhasebe kayıtlarının türleri üzerinde durulabilir. Osmanlı Arşivi'nde muhasebe kayıt türlerinin hemen hemen hepsinden örnek bulmak olanağı vardır. Bu belgeler muhasebenin özelliklerine göre aşağıdaki şekilde sıralanabilir.

1. Devlet muhasebesinde kullanılan defter ve belgeler

a. Günlük defter,

b. Bilgi aktarma belgeleri,

c. Yardımcı defterler – büyük defter hesapları niteliğinde-,

2. Raporlama

a. Olağan raporlama düzeni

b. Olağan dışı raporlamalar

3. Vakıf muhasebesi

4. Öteki kullanım yerleri – Tahrir (sayım, yazım) defterleri,
- Tereke (miras hukuku) defterleri.

Bu defterler, belgeler ve raporların incelenmesine geçmeden önce devlet muhasebe örgütünden söz etmek uygun olacaktır.

2. Devlet Muhasebesi Örgütü

Osmanlı'da devlet muhasebesi, defterdarlık adı altında örgütlenmiştir. Baş defterdar maliye bakanı konumundadır. Merkezi örgütlenmede, başdefterdara bağlı defterdarların olduğu görülür. Anadolu Defterdarı, Rumeli Defterdarı gibi. Bu defterdarlara bağlı muhasebe departmanları vardır. Ve buralarda halife, başhalife gibi unvanlar ile çalışan muhasebeciler bulunmaktadır. Eğitim usta-şakird (çırak) ilişkisi içinde sürmekte ve muhasebeciler bu düzen içinde yetişmektedirler. Merkezdeki örgütlenmeye paralel olarak eyaletlerde de muhasebe örgütlenmesi vardır (Oktay Güvemli 1998, Sayfa 111).

Osmanlı'daki merkeziyetçilik anlayışı, muhasebe örgütü ve muhasebe düzeninin merkezde güçlü bir yapıya sahip durumda bulunmasını gerekli kılıyordu. Defterdarlara bağlı muhasbe departmanlarının zaman içinde değişiklik göstermekle beraber genellikle aşağıda belirtilen yapıda bulunduğu anlaşılmaktadır.

Başmuhasebe kalemi : Başdefterdara bağlıdır. Ruznamçe (günlük defter) nin sorumluluğu buradadır. Başdefterdarın muhasebe kayıtlarını takip yeri burasıdır. Ve tüm işlemlerin öncelikle günlük deftere kayıt edilmesi, başdefterdarlığın zamanında bilgi sahibi olmasını mümkün kılmaktadır.

Cizye ve Mukataa Kalemleri : Devletin iki büyük gelir yeridir. Mukataa, devletin gelir yerlerinin kiraya verilmesinden sağlanan gelirleri gösterir. Cizye ise, askerlik yapmamaları ve güvenliklerinin sağlanması karşılığı gayri müslümlerden alınan vergilerdir. Devlet gelirleri içinde her zaman önemlerini koruyan bu iki gelirin, defterlerinin tutulduğu departmanlar, merkezi muhasebe örgütünün en büyük departmanlarıdır.

Askeri Giderlerin ve Memur Ücretlerinin İzlendiği Kalemler : Yeniçeri, sipahi, kale askerleri gibi askeri birliklerin ücret, silah gibi

giderlerinin ve devlet memurlarının ücretlerinin izlendiği departmanlar, merkezi örgüt içinde her zaman önemini koruyan bölümler olmuştur.

Hasların (devlet büyüklerine tahsis edilen araziler, mülkler), vakıfların (devlet büyüklerine ait sosyal kurumlar) gelir ve giderlerinin izlendiği kalemler de her zaman var olmuştur.

Mutfak, ahır gibi bizmet yerleri ile harem vb. gibi padişah ve devlet ricalinin yaşam alanlarının giderlerinin izlendiği departmanlar da önemini korumuştur.

Burada sıralanan gelir ve giderlerin kayıtlarının tutulduğu departmanlar ile ilgili iki hususun belirtilmesi gerekmektedir. Bunlardan birisi, yukarda önemlileri üzerinde durulan devlet gelir ve giderlerinin izlendiği muhasebe departmanlarının isimlerinde ve sayılarında (20-30 dolayında) (O. Güvemli, 1998, Sayfa 391-398) zaman içinde değişmeler olması ve iş yoğunluğuna göre yeni gelen ya da yoğunluğu artan muhasebe işlerinin, iş yoğunluğu daha az olan departmanlara aktarılarak işlerin sürdürülmüş olmasıdır (O. Güvemli, Ü. Gücenme , 2002,Paper).

Değinilmesi gereken ikinci husus ise, XVII. yüzyıl ortalarında yapılan değişiklik ile ilgilidir. O zamana kadar, Anadolu ve Rumeli Defterdarı gibi defterdarlıklar, adlarını taşıdıkları coğrafi bölgenin muhasebe defterlerini tutuyorlardı. Böylece örneğin Anadolu'daki mukataaların defterlerini Anadolu defterdarlığı, Avrupa yakasındaki mukataaların defterlerini ise, Rumeli Defterdarlığı tutuyordu. XVII. Yüzyılda yapılan değişiklikle, konulara göre örgütlenmeye geçilmiş ve her gelir ve her gider konusunun bir departmanda toplanması esası benimsenmiştir. Böylece, örneğin bütün mukataalar bir defterdarlıkta toplanmıştır. Böylece hem ihtisaslaşma sağlanmış ve hem de yılsonlarında bilgilerin bir araya getirilmesi kolaylaşmıştır.

Yukarda belirtildiği üzere, Osmanlı'da merkezi muhasebe güçlü bir konumdadır, ama eyaletlerdeki muhasebe düzenleri de merkezi örgüte paralel olarak düzenlenmiş ve bilgi üretip, merkeze gönderecek şekilde organize olmuştur.

Bu organizasyon bilgilerinden sonra, Osmanlı Devlet muhasebesinde kullanılan defter ve belge düzeni üzerinde durulabilir.

3. Osmanlı Devlet Muhasebesinde Defter ve Belge Düzeni

30. Muhasebe Düzeninin Özellikleri ve İş Akışı

Öncelikle Osmanlı devlet muhasebesi ile ilgili kimi hususların açıklanması gerekmektedir.

- Osmanlı muhasebe düzeni tahakkuk esasına göre tutulmaktadır. Yıl başında yükümlüye ödeyeceği vergi tutarı bildirilmekte, yıl içinde belirli aralıklar ile bu tutar tahsil edilmekte ve tahsil edildikçe de yıl başındaki borçlandırılmasından düşülmektedir. Örneğin, bir bölgenin cizye geliri yıl başında bildirilmekte ve o bölgenin cizye hesabına borç kayıt edilmekte, yıl içinde o bölgeden gelen tahsilat ile borç kapatılmaktadır.

- Yıl başına yaklaşıldığında (genellikle dokuzuncu ay sonunda) o zamana kadar gerçekleşen gelir ve giderlere yıl sonuna kadar ki tahminler eklenerek, geçici olarak yıllık gelir ve gider hesabı çıkarılmaktadır. Bu hazırlığın amacı, yılbaşında yükümlülere ödeyecekleri tutarları bildirmektir. Kesin hesapların daha sonra çıkarıldığını ve önceki geçici tablolar ile karşılaştırılmalarının yapıldığını belirtmek gerekmektedir.

- Osmanlı devlet muhasebesinde iki defter esastır. Bunlardan birisi günlük defter (ruznamçe), öteki de büyük defter hesapları niteliğindeki yardımcı defterlerdir. En çok işlem gören iki gelir unsurundan birisi olan mukataa (devlet gelir yerinin kiraya verilmesi) gelirleri ele alınarak yardımcı defterlerin fonksiyonlarını açıklamak mümkündür. Şöyle ki, devletin tuzla, göl, gümrük gibi gelir yerleri belirli bir bedel karşılığında mukataa adı altında yapılan sözleşme ile kiraya verilir. Mültezim (sözleşmeyi imzalayan ve gelir yerini kiralayan kişi), kendi ücretini o yerin gelirinden keser ve kalanı devlete öder. Sözleşme devam ettikçe her yıl bunu uygular, yani kendi ücretini keser, kalanı devlete öder. Devlet muhasebesi sözleşmede yazılan tutar kadar, mültezimi borçlandırır. Para geldikçe borcundan düşer. Ülkenin her yerinde yüzlerce mukataa sözleşmesi imzalanmıştır. Merkezde büyük bir mukataa departmanı vardır. Bu büyük departman, Bursa mukataaları, Rumeli (Trakya) mukataaları, İstanbul mukataaları gibi coğrafi bölgelere göre alt departmanlara ayrılır. Yıl sonunda her departman, sözleşme bazında, tahsili yapılması gereken ve tahsil edilen tutarları tespit eder. Mukataa departmanının

başındaki sorumlu, yıllık bazda hazırlıklar yapılır ve sene sonunda devletin tüm mukataa gelirleri bir tutar halinde hesaplanmış olur. Bu hesaplar kesin hesabın çıkarılmasında kullanılır, bu bilgiler ayni zamanda ödemesi geciken mukataaların izlenmesinde kullanılır ve nihayet gelecek yılın toplam tutar olarak planlanmasında yararlanılır.

- Bu işlemlerin yapılma sırası ise şu şekildedir: Tahsil edilen her para başdefterdarlıktaki günlük deftere gelir. Deftere kayıt edilir. Bu kayıttan iki yere bilgi aktarılır. Birisi hazineye /devlet kasası) nakit gelirinin kaydının bildirilmesidir. Böylece kasa mevcudu izlenmiş olur. İkincisi de gelen tahsilatın ait olduğu mukataa muhasebesine bildirilmesidir. Hazine gelen parayı hazine defterine (sergi) kayıt eder. Mukataa departmanı da gelen parayı, daha önce borçlandırdığı mültezimin hesabına kayıt eder ve mültezimin borçlanmasını azaltır. Başdefterdar, bu hareketleri takip eder ve gerektiğinde Maliye Bakanı olarak Sadrazam'a haftalık rapor hazırlar.

- Bilgi aktarma işleminde tahvil belgesi kullanılır. Bu belgede günlük defterin madde numarası yazılıdır. Tutar yazılıdır ve gerekli başka bilgiler de yazılıdır. Bilgi aktarma belegesini alan kişi kendi defterinde gerekli kayıtları yaptıktan sonra, çıkabilecek bir anlaşmazlığı çözmekte kullanmak üzere kendi bölümünde saklar.

31. Bir Mukataa Gelirinin Kayıt Örneği

Ek:1'de bir mukataa gelirinin kayı akışı örneği yer almaktadır.

a. Günlük Defter Kaydı

EK :1/A'da, Hicri 1044 (Miladi 1634-1635) yılının ruznamçe defterinin 182. sayfasının fotokopisi yer almaktadır. Bu sayfa, Rebiülahır (yılın dördüncü ayı) ayının 7. gününe ait günlük defter sayfasıdır (30 Eylül 1634) aittir (BOA- Kepeci, 1932). Bu sayfadaki onbirinci günlük defter maddesi (tercümesi Ek/B'de) aşağıdaki gibidir.

Gelen mukataa bedeli…….. 11
Ahyolu iskelesi ve etrafı mukataası mültezimi (sözleşme yapılan kişi) Gavril'in 1043 yılından kalan borcunun Mustafa Ağa eli ile ödemesi

5.310

Akçe olarak borcu	Olumlu fark
5.236	74

Not : Borç tutarı 5.236 akçedir. Gelen para 74 akçe fazla olduğu için ayrı yazılmıştır.

b. Bilgi Aktarma Belgesi

Ek 2/A'da, günlük deftere işlemi yapan muhasebecinin, mukataa departmanı için hazırladığı bilgi aktarma belgesinin önyüzü ve arkta yüzünün fotokopisi yeralmaktadır (BOA BRZ 28). Bu belgenin her iki yüzünde de kayıt bilgileri vardır. Ön yüzündeki bilgileri günlük deftere işlemi yapanlar yazmıştır, bu yazıyı yazanlar belgenin ön yüzünü mühürleyerek mukataa departmanına göndermişlerdir. Arka yüzdeki bilgileri ise, mukataa departmanın da Ahyolu iskelesi mukataası defterini (yardımcı defter) tutan kişi yazmıştır. Belge mukataa departmanında saklanmıştır. Ek 2/B'de belgenin tercümesi yer almaktadır. Buradaki bilgilere göre belgedeki bilgiler aşağıda sıralanmıştır.

Bilgi aktarma belgesinin (Tahvil) önyüzü

Gelen tahsilat…….. (Mühür)
Ahyolu iskelesi ve etrafına ait mukataası mültezim Gavril'in 1043 yılına ait borcu, Mustafa Ağa eli ile gönderilmiştir.

5.310

Akçe olarak	Olumlu fark
Borç	74
5.236	5.236
Nakledildi	74
	5.310
	Kayıt yapıldı,
Mukataa-i Evvel departmanı	7 Rebiülahır 1044

Not : Gülük deftere kayıt yapanlar belgenin gideceği bölümün adını (Mukataa-i Evvel) yazmış ve bilginin nakledildiğine ait ifadeye de yer vermiş ve bu belgenin düzenlenme tarihini koymuştur.

Belgenin arka yüzü :
Mustafa Ağa'nın getirdiği tahsilat, 7 Rebiülahır

1.236	
2.301	
1.770	5.310
5.310	74
14	5.236
21.240	Mukataa – ı evvel departmanı

Not : Belgenin arka yüzünde sözü edilen mukataanın muhasebesini (yardımcı defter) tutan muhasebeci olayı kısaca anlatmakta, mültezim ile olan hesaplaşmalar ile ilgili özel bilgilere de yer vermektedir. Sonuna da kendi departmanının adını yazmıştır. Bu belgeyi mukataa departmanı kendi dosyasında koruyacaktır.

c. Mukataa Departmanı Kaydı

Ek 3/A'da mukataa departmanının ilgili defterinin fotokopisine yer verilmiştir. Bu defter, Mukataa-i Evvel departmanına gelen tahsilatı yazdığı

defterdir. Defterin aylık toplamı, Mukataa-i Evvel Departmanı'na bağlı mukataaların gelirlerinin toplamını göstermektedir (BOA Kepeci , 5022). Bu defterin (x) işaretli maddesi günlük defterden gelen bilgi aktarma belgesindeki bilgilerin kayıt edildiği maddedir. Ek 3/B'de bu maddenin transkripsiyonuna yer verilmiştir. Bu madde aşağıdaki gibidir.

Gelen tahsilat……
Mültezim Gavril'in Ahyolu İskelesi ve etrafındaki
Mukataasından 1043 yılına ait borcunun, Mustafa
Ağa kanalı ile göndermesi
5.310
Akçe olarak Olumlu fark
Borcu 74
5.236
Kaydedildi. 7 Rebiülahır 1044

Not : Defter, bu departmanda takip edilen mukataalardan gelen tahsilatın izlendiği defterdir. Defterin bu sayfası, Rebiülahır ayında gelen paralara aittir. Ay sonu toplamı o aydaki tahsilatı verecektir. Büyük defterin bir hesabı gibidir. Yardımcı defterdir.

Burada açıklanması gereken bir husus daha vardır. Bu husus şudur: Burada ele alınan defterin Mukataa-i Evvel departmanına bağlı bütün mukataa gelirlerinin kayıt edildiği defterdir. Bu departmanın içinde muktaalar gruplandırılarak alt masalara dağıtılmıştır. Bu masalardan birinde de Ahyolu İskelesi mukataa sözleşmesi takip edilmektedir. Bu bilgi aktarma belgesi son defa bu masaya gelmekte ve Ahyolu mukataa sözleşmesini izleyen muhasebeci, sözleşme ile borçlandırılan Gavril'in borçlandırıldığı hesaptan gelen tutarı düştükten sonra belgeyi dosyasında saklamaktadır. Bu alt defter her mukataanın borç durumunun izlenmesi için gereklidir. 1634 Yılına ait bu kaydın sözü edilen alt kayıt defterine ulaşılamadığı için burada ayrıca inceleme konusu yapılamamıştır.

Bu örnekte bir mukataa geliri tahsilatı kaydının nasıl yapıldığı ve borcun nasıl takip edildiği gösterilmiştir. Mukataa-i Evvel Departmanı, kendisine bağlı mukataalardan yapılan tahsilatı yıl sonunda bu defterdeki tutarlardan tespit edecektir. Öteki Mukatta departmanları ile bu hazırlık bir araya getirilecek ve yıl sonundaki kesin hesapta o yılın mukataa gelirleri tek hesap halinde yer alacaktır. Bu işlem, yani kesin hesabın hazırlanması, bir raporlamadır. Muhasebe kayıtlarından sağlanan bilgiler ile hazırlanan raporlama düzeni üzerinde aşağıda durulmuştur.

4. Osmanlı Devlet Muhasebesinde Raporlama

40. Olağan Raporlama Düzeni

Yukarda belirtildiği üzere, Osmanlı devlet muhasebesinde iki türlü raporlama vardır. Bunlar, olağan raporlama düzeni ve özel /olağanüstü) raporlama olarak ikiye ayrılmaktadır.

Olağan raporlama demek, departmanların aylık ve yıllık olarak muhasebe kayıtlarının raporlanması demektir. Bu raporlama, aşağıdan yukarı doğru bir bilgi akışının sonucu olarak hazırlanmaktadır. Mesela, yukardaki defter düzeninde ele alınan örnekte, Mukataa-i Evvel Departmanı, kendisine bağlı mukataalardan gelen paraları kayıt ettiği defterin aylık ve yıllık olarak sonuçlarını çıkarmaktadır. Yıllık olarak hazırladığı rapor, öteki mukataa departmanlarının raporları ile birlikte yıllık bütçe gerçekleşmesini hazırlayacak departmana gelecek ve orada bu raporlardaki bilgiler birleştirilerek, devletin o yıl içinde mukataalardan sağladığı tutar toplam olarak bütçe gerçekleşmesinde (yıllık kesin hesap) yer alacaktır. Kuşkusuz başka gelir ve gider yerleri de ayni şekilde hareket ederek ve devletin bütçe gerçekleşmesi ortaya konulabilecektir. Bu arada Osmanlı'nın yıl başında tahakkuk muhasebesi ile yetindiğini ve tutarlı ve ayrıntılı bütçe düzenlemediğini de belirtmek gerekmektedir. Burada yapılan iş bütçenin değil, yıl başında tahakkuk ettirilerek yükümlüye bildirilen tutarın tahsil edilip edilmediğini izlemektir. Yukardaki Ahyolu iskelesi mukataası ile ilgili örnekte önemli olan, mültezimin (mukataa sözleşmenisini imzalayan kişi) yıl başında tahakkuk eden borç tutarını yıl içinde ödeyip ödemediğini belirlemektir.

Bu sorun Mukataa-i Evvel Departmanı başındaki kişinin sorunudur ve gerektiğinde sorunları olağan dışı, özel raporlar ile (mukataalar itibarı ile yıl başında öngörülen tahsilatın yıl içinde tahsil durumunun ortaya konulduğu rapor) bağlı olduğu defterdara bildirebilir.

Burada önce yıl sonunda hazırlanan kesin hesap (bütçe gerçekleşmesi) örneği üzerinde durulacaktır. Ele alınan örnek, Hicri 1175 (Miladi 1761-62) yılına ait devletin kesin gelir ve gider hesabı ile ilgilidir. Defter on bir sayfadır. Ek 4/A'da defterin ilk sayfasının fotokopisine, Ek 4/B'de defterin son sayfasının fotokopisine yer verilmektedir. Ek 4/C ve Ek 4/D'de ise, yıllık kesin hesabın özetine yer verilmiştir. Bu bilgiler, orijinal defterde yer alan kayıtlardan çıkarılmıştır.

Sözü edilen gelirler bölümünün özeti aşağıdaki gibidir (4/C).

Gelirler	**Guruş**
Muhasebe-i evvel kalemi (çeşitli gelirler)	3.978.016
Cizye muhasebesi departmanı	5.807.861
Haremeyn muhasebesi gelirleri	165.026
Haremeyn mukataa gelirleri	224.191
Mevkufat kalemi (batak alacakların tahsili)	1.196.017
Haslar kalemi (tarımsal alan gelirlerinden)	818.932
Maden gelirleri	1.453.079
Mukataa-i evvel departmanı gelirleri	239.918
Bursa ve Avlonya mukataa gelirleri	308.629
Kefe ve İstanbul mukataaları gelirlei	177.573
Agnam (hayvancılık) vergileri	118.010
Anadolu muhasebesinden gelen ek tutar	858
Piskoposluktan sağlanan gelir	26.178
Toplam gelirler	**14.514.288**
Mahsup yolu ile harcaması yapılan gelirler	60.383
Devletin Hazineye giren toplam gelirleri	**14.453.905**

Bu tablodaki veriler üzerinde aşağıda durulmuştur.

Devletin para birimi akçedir. 120 akçe bir guruş'tur. Kısaltmak amacı ile gelir ve giderler guruş olarak yazılmıştır.

- Cizye ve mukataa gelirlerinin devlet gelirlerinin büyük bölümünü oluşturduğu anlaşılmaktadır. Haslar, devletin tarımsal alan bölgelerinin işletilmek üzere tanınmış kişilere verilmesinden sağlanan gelir yerleridir.

- Mevkufat gelirleri, devletin batak alacaklarından tahsil ettiği tutarı göstermektedir.

- Devletin toplam gelirlerinden, gelirin doğduğu yerde harcanan bölümün düşülmesi sonrası kalan ve nakit olarak hazineye giren tutarın gösterildiği de dikkati çekmektedir.

Hicri 1175 (Miladi 1761-62) yılı yukarda belirtilen gelirlerin kullanım yerleri de ayrıntılı olarak yıl sonu raporunda yer almakta olup, kesin hesabın gider bölümü de (Ek 4/D) aşağıda açıklanmıştır.

Giderler (Harcamalar)	**Guruş**
Yeniçeri ve cebeci (zırhlı asker) ücretleri	6.602.306
Yeniçeri yemek giderleri	81.492
Yeniçeri elbise giderleri	59.651
Askeri mühimmat harcamaları	82.102
Asker elbiseleri giderleri	7.635
Piyade askerleri ücretleri	672.363
Kalelerde görev yapan askerlerin ücretleri	1.111.119
Kale askerleri buğday (ekmeklik) harcamaları	181.440
Emeklilerin ücretleri ve din adamları ücretleri	854.041
Deniz askerleri ücretleri	422.363
Kırım hanlığı giderlerine yıllık katkı	113.745
Müslümanların hac yerinin bakım ve giderleri harcamaları	428.693
Padişah hareminde çalışanların ücretleri	210.171
Sadrazam, deniz gücü komutanı gibi üst rütbelilerin ücreti	453.412
Eyaletlerde gelir yerlerinin gözetimini üstlenenlerin giderleri	71.041
Devlet tersanesi giderleri	544.908
Devlet top üretim (tophane) yeri giderleri	175.373

Saray mutfağı masrafları	906.461
Saray ahırları masrafları	350.645
Odun, kömür vb yakacak harcamaları (saray)	292.710
Saray, konak ve kalelerin onarım giderleri	292.681
Çeşitli giderler	103.451
Toplam Giderler	**14.017.803**
Gelir fazlası	435.641

Not : Raporda gelir fazlası 435.641 olarak yer almaktadır. Ancak hesaplanan fark 436.102 guruş olmaktadır.

Bu tablodaki bilgiler üzerinde aşağıda sırası ile durulmuştur.

-Bu tablodaki bilgilerden, XVIII. yüzyılda devlet harcamalarının büyük bölümünü askeri giderlerin oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Yeniçeri askerlerinin ücretleri ile kalelerde görev yapan askeri bilrliklerin giderlerinin üst seviyede olduğu görülmektedir .

-Kırım hanlığına yapılan yardımlar, Osmanlı'nın Cengiz Han'ın mirasına gösterdiği ilgiyi ortaya koymaktadır.

-Devletin gemi yapımı (tersane), top dökümü (tophane) gibi üretim yerlerinin giderleri de askeri amaçlı giderler arasındadır.

-Sarayın ücret, mutfak, ahır, yakacak giderlerinin ayrı ayrı izlenebilidiği ve bu harcamaların önemli tutarlara ulaştığı görülmektedir.

-Devlet gelirlerinden binaların yapım ve onarım giderlerinin ve askeri kalelerin onarımının da ayrı gider yerleri olarak saptanabildiği görülmektedir.

Bu gider ayırımları, devlet muhasebe örgütünün, devletin önemli gördükleri gider yerlerinin izlenmesini mümkün kılacak bir yapıda bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Burada inceleme konusu yapılan belge, devletin yıllık gelir ve giderlerinin kesin hesap düzenleme raporudur. Bu raporun her yıl düzenlendiğini ve yöneticilerin yararına sunulduğunu belirtmek uygun olacaktır.

41. İhtiyaca Göre Düzenlenen (Olağan dışı) Özel Raporlar

Mali yönetimin ihtiyaç duyduğunda hazırlanan, süreklilik göstermeyen raporlardır. Bir gelir ya da gider yerinin – genellikle yapılan ihbar üzerine- denetlenmesi amacı ile düzenen raporlar. Devletin süresi geçen alacağının tahsili için, kalan paranın saptanması amacı ile hazırlanan raporlar. Ortaya çıkan yolsuzluğun boyutlarının saptanması amacı ile hazırlanan raporlar. Yıl içinde yönetici değişikliği dolayısı ile bir gelir ya da gider yerinin durumunun saptanması amacı ile hazırlanan raporlar. Askeri seferlerin sonunda gelir ve gider durumunun saptanması için hazırlanan raporlar (bu raporları olağan rapor olarak görmek olanağı da vardır). Savaşa hazırlık sırasında ihtiyaç tespitine dönük olarak hazırlanan raporlar. Bunlar, ihtiyaç doğduğunda düzenlenen, olağan olmayan raporlardır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bu tür raprorların binlercesinin örneğini görmek olanağı vardır. Arşiv tasnifinde bu raporlara muhasebe defteri denilmektedir. Çünkü bu raporlar defterlere yazılmıştır. Ya da rapor yazılmış daha sonra ciltlenmiştir.

Bu raporları düzenleyen iki grup uzman vardır. Bunlardan ilki, deneyimli devlet muhasebecileridir. Örneğin askeri sefer mali raporunun düzenlenmesinde, tahsilatı aksayan bir gelir yerinin denetim raporunun düzenlenmesinde deneyimli muhasebeciler görev alır ve raporu düzenlerdi. Bir yolsuzluk raporunu düzenleyen kişiler ise, baki kulları ve baş baki kullarıdır (M.Z. Pakalın, Cilt 1). Bunlar, devletin nali denetim kadrolarında görev alan denetim uzmanlarıdır. Ve devlet tahsilatını yapmak için geniş yetkileri vardır.

Burada birinci kategoriye giren, yani Osmanlı uzman muhasebecilerinin hazırladığı bir rapor üzerinde durulacaktır. Örnek raporun ilk sayfasına Ek 5/A'da yer verilmiştir. Rapor,Bursa'daki mukataaların Hicri 1012,1013 ve 1014 (Miladi 1603,1604 ve 1605) yıllarında yapılması gereken tahsilatta gecikme olması üzerine hazırlanmıştır. Amaç, Bursa'daki mukataaların hangilerinde ne tutarda gecikme olduğunun saptanmasıdır. Rapor 22 sayfadır. Başında Bursa'daki mukataaların mültezimlerinin (muktaa gelirlerini toplayacak sorumlu kişi) hesaplarının incelenmesi sonucu bu raporun hazırlandığı belirtilmektedir.

Rapor konusu mukataalar aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

- İpekçilik ve darphane rusumları (vergi gelirleri) mukataası,
- Pazar yeri resimleri mukataası,
- Bursa kumaş üreticileri damga resmi (vergi) geliri mukataası,
- Meyve pazarı tartı geliri mukataası,
- Dervişlerin derneğinden alınan gelir mukataası
- Mahkeme çağrı gelirlerinin mukataası.

Bu altı mukataanın her biri için raporda şu bilgiler yer almaktadır.

- Her mukataanın üç yıllık geliri,
- Her mukataanın mültezimi (tahsilat sorumlusu) nin adı.
- Her mukataanın tahsil edilen tutarları ve tahsil edilen tutarı hazineye getirip,teslim eden kişinin adı,

Her mukataadan tahsil edilen paradan mültezime hizmeti karşılığı ödenen tutar.

Her mukataanın tahsil edilen gelirinden Bursa'da devlet görevlilerine yapılan ödemelerin kişi, görevi, ödeme tarihi ve ödenen tutar olarak gösterilmesi.

Bu açıklamalar, raporda yer alacak bilgilerin belirli bir standardının olduğunu ve bu standartların ihtiyaca göre tespit edildiğini ortaya koymaktadır.

Rapor merdiven yönteminden yararlanılarak hazırlanmıştır. Önce tahsili gereken tutar yazılmış, sonra da yapılan tahsilat sıralanmıştır. Yapılan tahsilattan yerinde yapılan harcamalar sıralanmış ve daha sonra da, raporun amacı olan tahsil edilmesi gereken tutarın saptanması işlemi yapılmıştır.

Ek 5/B'de yukarda sıralanan Bursa mukataalarından ilki olan ipekçilik ve darphane mukataasının raporda yer alan bilgileri, çift yanlı kayıt yöntemine göre yazılmıştır. Buna göre, Bursa ipekçilik ve darphane mukataasının üç yıllık mukataa geliri ve yapılan tahsilat ile ilgili olarak raporda yer alan bilgileri aşağıdaki gibi sıralamak olanağı vardır.

	Akçe
İpek ve Darphane muktaasının üç yıllık geliri	5.200.000
Tahsil edilen toplam tutar	2.812.802
Tahsil edilerek Hazineye gelen bölüm	2.517.650
Mültezim Ücreti	243.328
Bursa'da görevlilere yapılan ödemeler	51.824
Kalan tutar (tahsili geçilen) tutar	2.387.198

Bu bilgiler Bursa'da bir mukataa gelirinin üç yıllık tahsil durumunu ortaya koymaktadır. Devletin deneyimli muhasebecisi görevini yapmış, mukataa gelirlerinin tahsil durumunu ortaya koymuştur. Şimdi devlet mali yönetimi gecikmelerin nedenini araştıracak, gerekli önlemleri alacak ve kalan tutarın tahsil edilme olanağını araştıracaktır. Ve daha sonra gecikme olmaması için mültezimin dikkatini çekecek, gerekirse onu (tahsilâtla sorumlu mültezim) değiştirecektir.

Bu rapor, tahsili geciken devlet gelirinin tespiti amaçlı bir özel rapordur.

42. Vakıf Muhasebesi

Osmanlı'da vakıf muhasebesi merdiven yönteminin kullandığı özel bir alandır. Vakıflar, Türk kültüründe, bir varlığın ya da bir gelirin sosyal bir amaç (mahalleye su getirmek, bir okulun ihtiyaçlarını karşılamak, bir ibadet yerinin masraflarını karşılamak) için kullanımını ön görmek üzere oluşturulan sosyal amaçlı kurumlardır (M. Z. Pakalın, Cilt 3, 1993). Bu sosyal amaç dolayısı ile devlet, bu kurumların (vakıf) her yıl hesaplarını denetler ve gelirin harcanmasında sosyal amaca uyulup uyulmadığını saptar. Devlet vakfın kuruluşuna izin verdiğinde kurucusunun adını, gelirleri, bu gelirlerin tahsis yerlerini belirten bir belgeyi düzenler, mühürler ve kurucuya verir. Bu belgeye vakıf senedi denir. Merkezdeki vakfın kaydına da tescil işlemi denir. Bütün bunlar Türkiye'de bugün de uygulanmaktadır. Yine bugün de geçerli olacak şekilde Osmanlı'da vakfın bir mütevelli heyeti vardır (yönetim kurulu), gelirleri toplayıp, vakıf amacı doğrultusunda ödemeleri yapan bir çalışanı

vardır. Bir de muhasebe kayıtlarını yürüten muhasebecisi bulunmaktadır.

Vakıflar ile ilgili belgeler bugün Türkiye'de daha çok Vakıflar İdaresi'nde bulunmaktadır. Ancak Osmanlı Arşivi'nde de azımsanmayacak sayıda vakıfların yıllık gelir ve giderlerini gösteren muhasebe kayıtları bulunmaktadır. Osmanlı Arşivi'ndeki vakıf muhasebe belgeleri daha çok devlet yöneticilerinin kurdukları vakıflar ya da kurucusu vefat edip, mirascısı kalmayınca devlete devir edilen vakıflar ile ilgilidir.

Burada sözü edilen, vakıfların yıllık gelir ve giderlerini içeren muhasebe raporları olağan muhasebe raporlarıdır. Ancak kimi yolsuzlukların tespiti amacı ile özel muhasebe raporlarının da düzenlendiği bilinmektedir.

Yukarda olağan ve özel raporlara örnek verilmiştir. Bu nedenle burada vakıfların olağan ya da özel raporları üzerinde ayrıca durulmayacak ve Osmanlı Arşivi'nde bu raporların da bulunduğuna değinmek ile yetinilecektir.

5. S o n u ç

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki muhasebe belgelerinin muhasebe tarihi açısından büyük önemi vardır. Bunları aşağıdaki şekilde sıralamak olanağı vardır.

-Osmanlı devlet muhasebe örgütü ve muhasebeciler ile ilgili bilgileri asırlar itibarı ile bu arşivdeki belgelerden izlemek olanağı vardır.

-Asırlar boyu devlet muhasebesinde kullanılan merdiven yönteminin ihtiyaca göre gelişme seyrini yine bu belgelerden izlemek olanağı bulunmaktadır.

-Osmanlı devlet muhasebesinin duyduğu ihtiyaç yerlerini bu belgelerden belirlemek ve muhasebenin bu ihtiyaçları karşılama durumunu saptamak olanağı vardır.

-Devlet muhasebesinin günlük defter, bilgi aktarma belgesi ve büyük defter hesapları yerine geçen yardımcı defter düzeninin tutarlılığını ve muhasebe düzeninin sağlamlığını, güvenilirliğini ortaya koyacak sayıda belge ve bilginin bu arşivde yer almış olduğunu belirtmek uygun olacaktır.

-Devlet muhasebesinin raporlama ihtiyacının doğduğu yerleri ve bu ihtiyacın olağan raporlar ve özel raporlar ile ne ölçüde karşılanabildiğini

ortaya koyacak belge zenginliğinin bulunduğu dikkati çekmektedir.

-Devlet muhasebesinin kullanım yerlerinin geniş bir alana yayıldığını, vakıf muhasebesinin merdiven yönteminden yararlanılmasının özel bir yeri olduğunu da çok sayıdaki vakıf muhasebe raporlarından görmek olanağı vardır.

Burada ayrıca belirtmek gerekmektedir ki, merdiven yönteminin XIX. yüzyılın ortalarında gelişen ve değişen muhasebe ihtiyacını karşılamada zorluk çekmeye başlaması karşısında, yeni muhasebe yöntemi arayışları sıklaşmış ve 1879 yılında çift yanlı kayıt yöntemine geçildikten sonra bu yöntem devlet muhasebesinde de uygulanmaya başlanmıştır. Çift yanlı kayıt yöntemine geçildikten sonra bu yöntemin uygulanmasından oluşan muhasebe defterlerinin de Osmanlı Arşivi'nde bulunduğunu da belirtmek uygun olacaktır (BOA, Zaptiye 1,2,3).

Bu açıklamalar göstermektedir ki, Osmanlı Arşivi'nde 500 yıllık bir süreye yayılan ve sayısı 50 milyona yaklaşan muhasebe belgeleri, Türk muhasebe düşüncesinin en değerli kaynağıdır. Osmanlı Arşivi, sadece Türk muhasebe düşünürleri için değil, tüm dünya araştırmacıları için de önemlidir. Çünkü, bu belgeler beş yüz yıllık Ortadoğu muhasebe kültürünün gelişim sürecini de ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Oktay Güvemli, Batuhan Güvemli : The Birth an Development of an Accounting Method in the Middle East (Merdiban Method) Paper The Fifth Accountig History İnternatonal Conference , August 9-11 2007,Banff, Canada.
- O. Güvemli, M. Erkan, O. Aydemir, C. Elitaş: Accounting Method Used by OTtoman For 500 Years, Staires (Merdiban) Method, Sayfa 78, 2008, Ankara.
- Oktay GÜvemli: Türk Devletleri Muhasebe Tarihi, Osmanlı İmparatorluğu – Tanzimat'a Kadar, Cilt 2,Sayfa 110 -112, 1998, İstanbul.

- O. Güvemli, Ü. Gücenme: The Government Accounting Profession During the Ottoman Empire: Hazine-i Amire (1470-1839), Paper. IX. World Congress of Accounting Historians, 30.7-2.8. 2002, Belbourne – Australia.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kepeci tasnifi- no: 1932
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BRZ 28/ 1-5.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kepeci tasnifi, no 5022
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Defteri D. BŞM 3655
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mad. D. 311.
- M.Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt 1, Cilt 3, 1993, İstanbul.
- Başbakanlı Osmanlı Arşivi, Zaptiye 1,2,3).

EK: 1/A

Hicri 1044 (Miladi 1634-35) Ruznamçe Defteri

182. sayfa fotokopisi (BOA, Keçeci Tasnifi-1932)

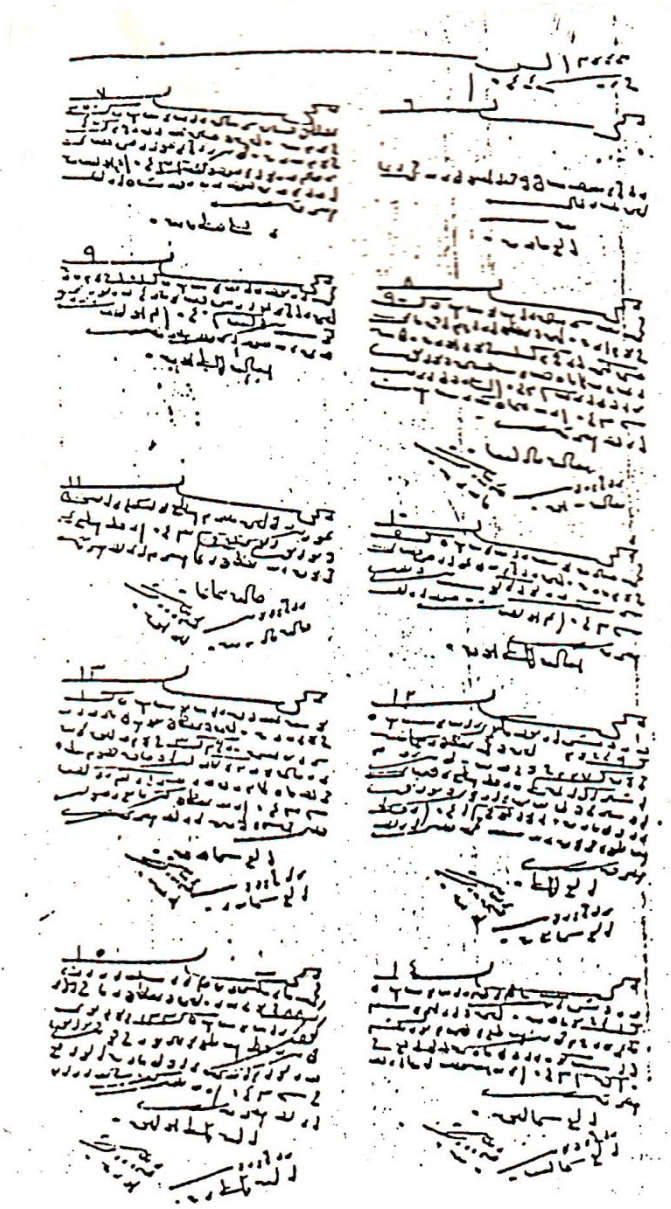

EK: 1/B

Hicri 1044 (Miladi 1634-35) Ruznamçe Defteri

182. sayfanın transkripsiyonu (BOA, Keçeci tasnifi- 1

Tetimme-i yevmü's sebt ——————————— [1]
Fi 7 R (Rebiülahır) Sene 1044

6
An tahvil——————*i*
An akça-i nukud-ı Takuhi zimmi el-... an yed-i Mahmed Ağa
Nakdiye
2.185

7
An tahvil——————*i*
Mustafa Hüseyin serpiyade an ebna-i sipahiyan K (bölük) 250 fi yevm 30 emin ve Hüseyin Abdullah an C (cemaat-ı) m (mezbur) K (bölük) 45 fi yevm 28 katib an akçe-i avarız kaza-i Tırhala der Liva-i hod vacib-i sene 1043 be cihet-i mevacıbat-ı eda-i deyn-i hod an yed-i hod şan irad masraf şüd
20.532

. . . . . .
11
An tahvil——————*i* [2]
Gavril zimmi emin-i mültezim-i mukataa-i iskele-i Ahyolu ve tevabiuha el-vâki fi sene 1043 an kıstı mukataa-i mezbure an yed-i Mustafa Ağa müteferrika irad masraf şüd

5.310

An akçe-i mezburin
5.236

An tefavüt-i hasene
74

---

(1) 7 Rebiülahır'ın 6. maddeden önceki kayıtları bir önceki sayfadadır. Bu nedenle, sayfaya "tetimme-i yevmü's sebt" yani Cumartesi gününün tamamlayıcısı, devamı denilerek başlanmıştır.

(2) Defterin 11. maddesi, kayıt ve bilgi aktarma belgesindeki tüm bilgileri kapsamaktadır. Bunun nedeni, bu defterin genel bir defter oluşudur. Belge, bu defterde 7 Rebiülahır'ın 11. sırasında yer aldığı için bu sayıyı almıştır. Belge bundan sonra mukataanın bağlı olduğu defterdarlığın varidat kalemine gidecek, oradaki kayıttan sonra orada hıfzedilecektir.

EK: 2/A

7 Rebiülahır 1044 (Miladi 30.9.1634) tarihli
Bilgi Aktarma Belgesi (Tahvil) fotokopisi
(BOA, BRZ-28/1-5)

Belgenin Ön Yüzü

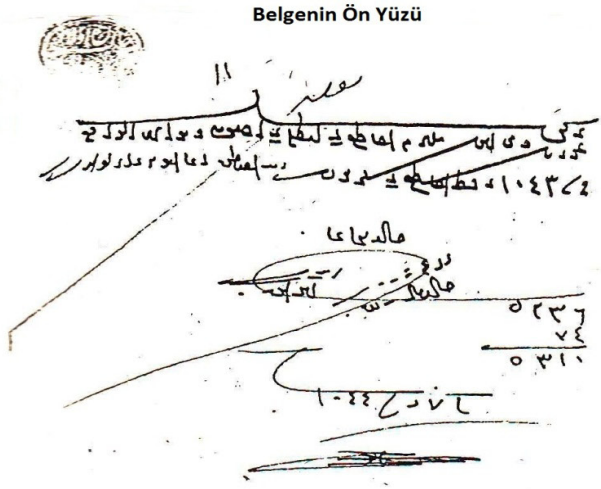

Belgenin Arka Yüzü

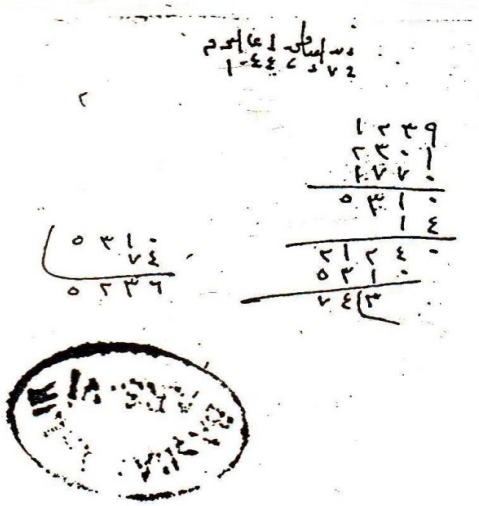

EK: 2/B

7 Rebiülahır 1044 (Miladi: 30.9.1634) tarihli
Bilgi Aktarma Belgesi (Tahvil) Transkripsiyonu
(BOA, D-BRZ-28/1-5)

Ön tarafın transkripsiyonu

Hüve *mühür*
11
An tahvil ——————————————— *i*[1]
Gavril zimmi emin-i mültezim-i mukataa-i iskele-i Ahyolu ve tevabiuha el vaki fi sene 1043 an kıst-ı mukataa-i mezburin an yed-i Mustafa Ağa müteferrika an irad ve masraf şüd

5.310

An akçe-i mezburin 5.236

An tefavüt 74

Nukilet

5.236
74
5.310

Kayıd şüd
Fi 7 R (Rebiulahır) sene 1044
imza

Tabii mukataa-i evvel

Arka tarafın transkripsiyonu

An yed-i Mustafa Ağa Müteferrika[2]
fi 7 R (Rebiulahır) 1044

1.239
2.301
1.770
5.310
14
21.240
5.310
74.3

5.310
74
5.236

Mukataa-i evvel

1) Ahyolu iskelesi ve civarı mukataasının mültezimi Gavrıl zimmi'dir. Mukataanın 1042 yılına ait gelirinden bir bölümünü Mustafa Ağa getirmiştir. Bu gelir nakit olarak girmemiş harcanmıştır. 5236 Akçe aslı, 74 akçe farkı olup, toplamı 5.310 akçedir. Bütün bunları mukataa kalemi yazmaktadır. An tahvil sözcüğünün üzerindeki "hüve" belge düzenleyenin Tanrı adı ile başladığını gösterir. Muhtemelen mühür de Mukataa-i evvel kaleminindir.

Belge mukataa-i evvel kaleminden, ruznamçe kalemine gelir, aşağıda üzerinde durulacağı üzere, bu bölümde madde numarası olan 11 bu belgenin üzerine yazılır ve kaydın yapıldığını gösterir biçimde yan tarafa "nukılet" sözcüğü, yani "nakledildi" ibaresi yazılır.

EK: 3/A

Hicri 1044 (Miladi 1634-35) Yılına Ait
Başmukataa Kalemi Rebiülahır ayının
kayıtlarının ilk sayfasının fotokopisi
(BOA, Keçeci tasnifi 5022)

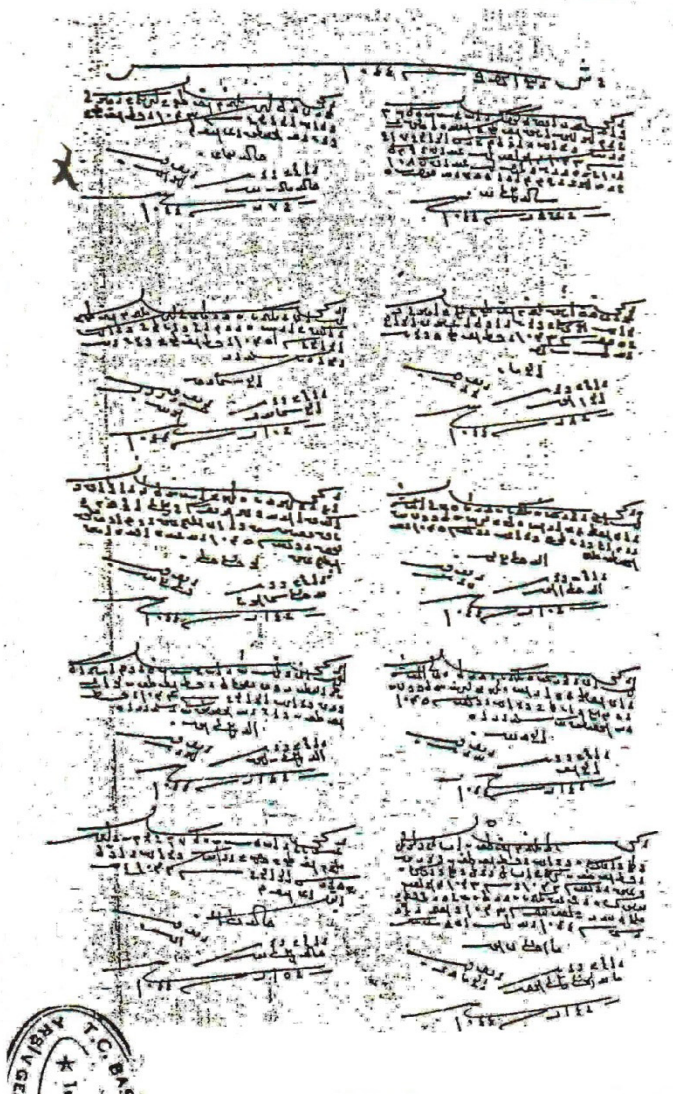

Ek: 3/B

Hicri 1044 (Miladi 1634-35) yılına ait
Başmukataa Kalemi Rebiülahır ayının
kayıtlarının ilk sayfasının ilk iki maddesinin
transkripsiyonu (BOA, Keçeci- 5022)

Fi sehr——————————————————————i[1]
Rebiülahır sene 1044

An tahvil——————————i
Murad. . . Oda-i küçük an ebna-i Sipahiyan K (bölük) 36 fi yevm 44 emin-i mukataa-i ma'den an hassa-i Presnik ve tevabiuha an evvel-i Zükurs el-vaki fi 17 C (Cumadelahır) sene 1043 be cihet-i Mehmed Abdullah an C (Cemaat-i) m (mezbur) K (bölük) 108 fi yevm 25 ve Mahmud Mehmed Abdullah K (bölük) 108 Fi yevm 24 an C (cemaat-ı) m (mezbur) be cihet-i eda-i deyn an yedi hodşan
6.930
kayd şüd
Fi gurre-i Rebiulahır sene
1044

An tahvil——————————i[2]
Gavril zimmi emin-i mültezim-i mukataa-i iskele-i Ahyolu ve tevabiuha el vaki fi sene 1043 an kıst-ı mukataa-i mezbure an yed-i Mustafa Ağa müteferrika
5.310

An akçe-i mezburin
5.236

An tefavüt
74

kayd şüd
fi 7 Rebiulahır sene
1044

---

(1) Defterin bu bölümünde Rebiülahır ayına ait mukataa gelirlerinin yer aldığı anlaşılmaktadır.

(2) Bu ayın gelirlerinin ikincisinde, kayıt ve bilgi aktarma belgesinde yer alan bilgilere yer verilmiştir.

EK: 4/A

Hicri 1175 (Miladi 1761-62) yılına ait
Osmanlı Devleti'nin kesin gelir ve gider
kayıtları Defterin ilk sayfasının fotokopisi
(BOA, Bab-ı Defteri D.BŞM-3655)

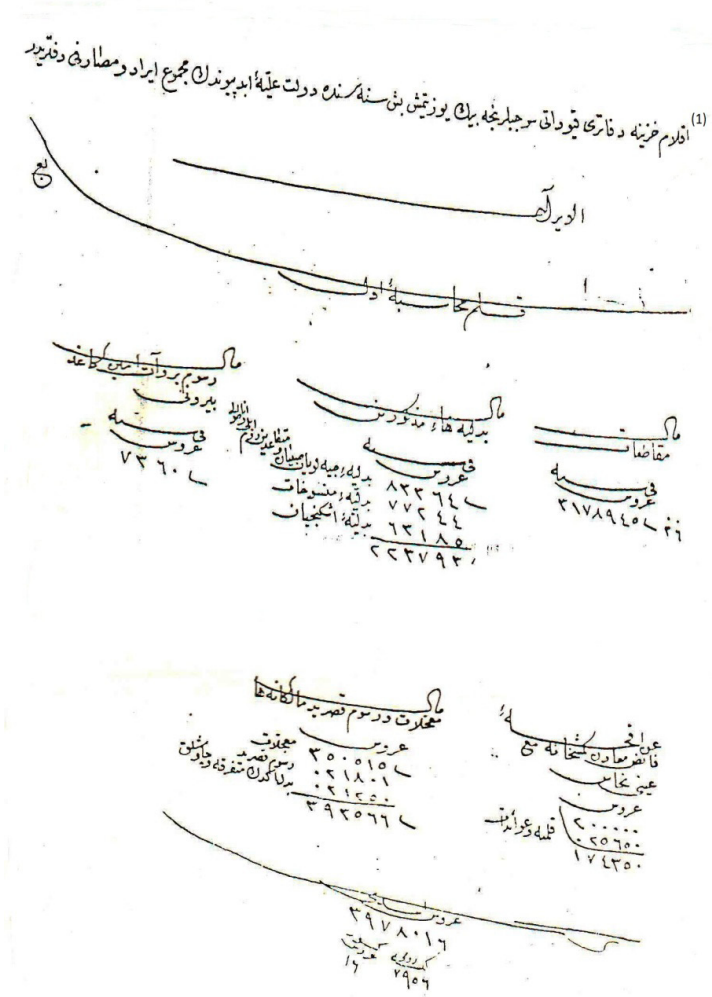

1) Defter 11 sayfadır. İlk sayfasında yıllık toplam gelir yazılmakta ve sonra bu geliri oluşturan tutarlar alt alta sıralanmaktadır.

EK: 4/B

Hicri 1175 (Miladi 1761-62) yılına ait
Osmanlı Devleti'nin Kesin Gelir ve Gider
Kayıtları.- Kayıtların son sayfasının fotokopisi
(BOA, Bab-ı Defteri D.BŞM-3655)

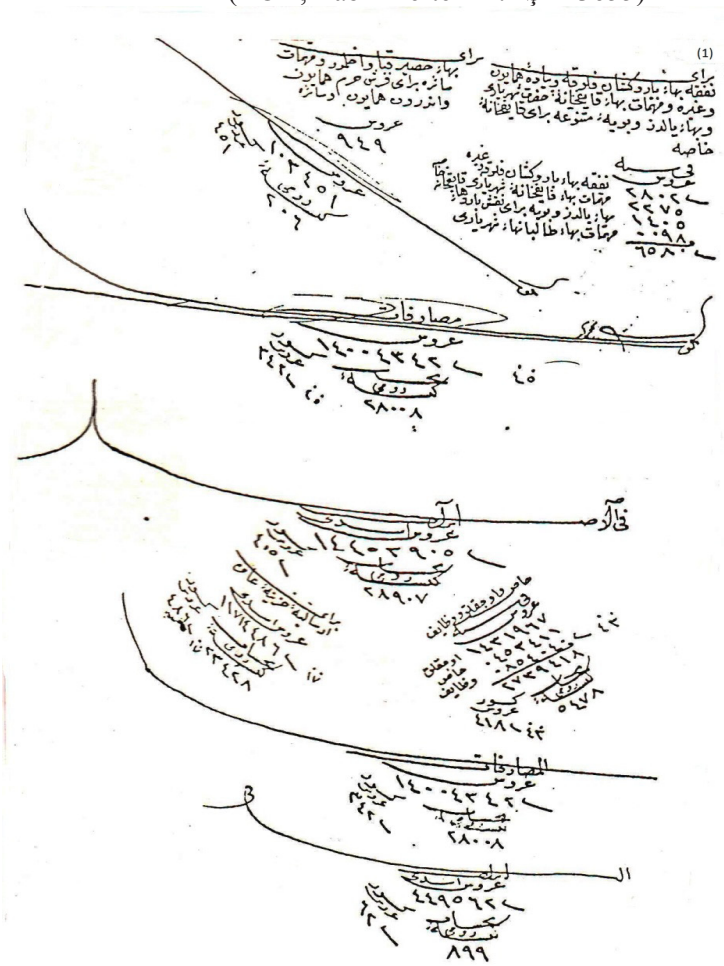

1) Defterin son sayfasında toplam giderlere yer verilmiş ve en sonunda da ilk sayfadaki gelirler toplamı ile bu sayfadaki giderler toplamı arasındaki fark (gelir toplamı) gösterilmiştir.

EK: 4/C

Hicri 1175 (Miladi 1761-62) yılına ait
Osmanlı Devleti'nin Kesin Gelir ve Gider
Hesabında yer alan gelirler aşağıda gösterilmiştir.
(Defterin gelirlerinin özeti)

Gelirler		Guruş
Kalem-i Muhasebe-i Evvel		3.978.016
Kalem-i Muhasebe-i Cizye		5.807.861
Öteki Kalemler		4.728.411
Kalem-i Muhasebe-i Haremeyn	165.026	
Kalem-i Mukataa-i Haremeyn	224.191	
Kalem-i Mevkufat	1.196.017	
Kalem-i Haslar	818.932	
Kalem-i Maden	1.453.079	
Kalem-i Mukataa-i Evvel	239.918	
Kalem-i Bursa ve Avlonya	308.629	
Kalem-i Mukataa-i Kefe ve İstanbul	177.573	
Kalem-i Agnam-ı Celepkeşan	118.010	
Kalem-i Muhasebe-i Anadolu	858	
Kalem-i Piskopos	26.178	
Toplam Gelirler		14.514.288
Mahsup yolu ile harcamalar		60.383
Hazine-i Amire'ye girmesi gereken		14.453.905

EK: 4/D

Hicri 1175 (Miladi 1761-62) yılına ait
Osmanlı Devleti'nin Kesin Gelir ve Gider
Hesabında yer alan gelirler (Gider kısmının özeti)

Giderler (Masraflar)	GURUŞ
Mevacib-i yeniçeriyan, cebeciyan vb. (Asker ücretleri)	*6.602.306*
Tayinat-ı yeniçeriyan (Asker tayınları)	*81.492*
Fodula ve astar-ı yeniçeriyan (Yeniçeri elbiseleri vb.)	*59.651*
Baha-i mühimmat (mühimmat bedelleri)	*82.102*
Çuka ve atlas ve kirpas (Asker elbiseleri)	*7.635*
Mevacib-i neferat-ı piyadegan vb. (Piyade vb. askerleri ücreti)	*672.363*
Mevacib-i neferat-ı yerlüyan-ı kal'a (kale askerleri ücretleri)	*1.111.119*
Hınta neferat-ı yerluyan-ı kal'a (kale askerleri buğdayları)	*181.440*
Vezayif-i mutekaidin ve duguyan (emekli görevli ve duacılar)	*854.041*
Salyane-i ümera-i derya (Denizdeki umeranın yıllıkları)	*422.363*
Salyane-i . . . hanan-ı Kırım vb. (Kırım hanları vb. yıllıkları)	*113.745*
Masarıf-ı hacc-ı şerif	*428.693*
Mevacib-i harem-i hümayun	*210.171*
Havass-ı sultanan-ı . . . sadr-ı âli ve kapudan paşa vb. (üst rütbeli yöneticilere ödenen)	*453.412*
Medar-ı maaş-ı mukataa-i Rakka vb. (Çeşitli eyaletlerdeki görevlilerin maaşları)	*71.041*
Masarıf-ı Tersane-i Amire	*544.908*
Masarıf-ı Tophane-i Amire	*175.373*
Masarıf-ı Matbah-ı Amire (saray mutfağı masrafları)	*906.461*
Masarıf-ı Istabl-ı Amire (Saray ahırları masrafları)	*350.645*
Baha-i hatab ve kömür ve kütük (Odun, kömür ve kütük harcamaları)	*292.710*
Masarıf-ı tamirat-ı saray ... kal'a (saray, kale tamirat masrafları)	*292.681*
Masarıf-ı müteferrika (çeşitli masraf. . .)	*103.451*
Toplam Masraflar	*14.017.803*
Kalan (gelir fazlası)	*435.641*

NOT:Toplam gelirler ile giderler farkı 336.102 guruştur. Defterde 435.641 guruş yazmaktadır.

EK: 5/A

Bursa Mukataalarının Hicri 1012-1014 (Miladi 1603-1605) yıllarına ait Gelir ve Gider Muhasebesinin ilk sayfasının orijinali. (BOA,Mad. D. 311)

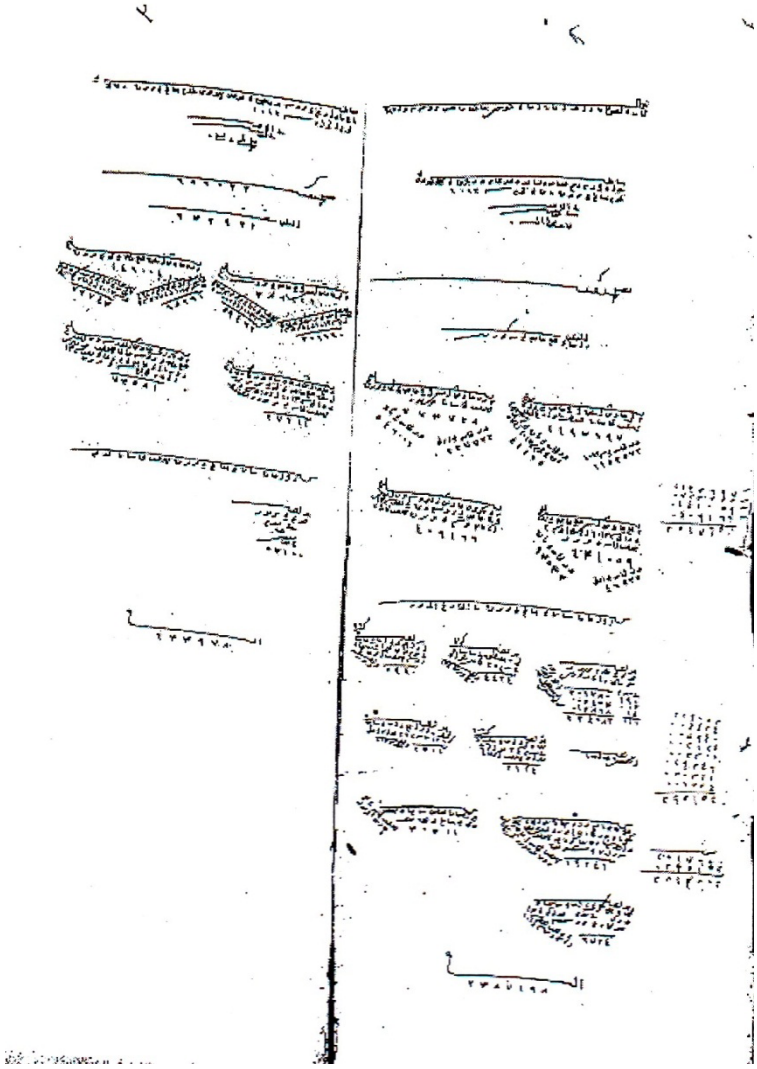

EK: 5/B

Bursa Mukataalarından İpek ve Darphane Mukataasının (orijinal ilk sayfada) Hicri 1012, 1013, 1014 (Miladi 1603, 1604, 1605) yılları gelirlerinin ve bu gelirlerden yapılan tahsilatın, yerinde yapılan harcamaların ve kalem (tahsilinde gecikme olan) tutarın çift yanlı kayıt yöntemi ile gösterilmesi.

1 ----------13 Rebi'ülevvel 1015----------

		Akçe	Akçe
Kasa (Hazine)		2.517.650	
Mehmed Çavuş tahsilatı	1.193.697		
Piri Çavuş tahsilâtı	773.728		
Ali Çavuş tahsilâtı	141.059		
Piri Çavuş (ikinci) tahsilatı	409.166		
Mültezim ücreti ve öteki ödemeler		295.152	
Eski mültezimler ücreti	224.082		
Sipahi Mustafa ya ödeme	4.424		
Sipahi İbrahim'e ödeme	5.940		
Sipahi Osman'a ödeme	2.124		
Sipahi M. İbrahim'e	2.300		
Çeşitli sipahilere	20.311		
Mültezim ücreti	19.246		
Yeniçeri Ali'ye	6.724		
İpek ve Darphane mukataası (kalan)		2.387.198	
İpek ve Darphane mukataası (Gelirleri)			5.200.000

Bursa ipek ve darphane mukataalarının 1012-1013-1014 yılları gelirlerinin tahsilat, Harcama ve kalan tutarları